

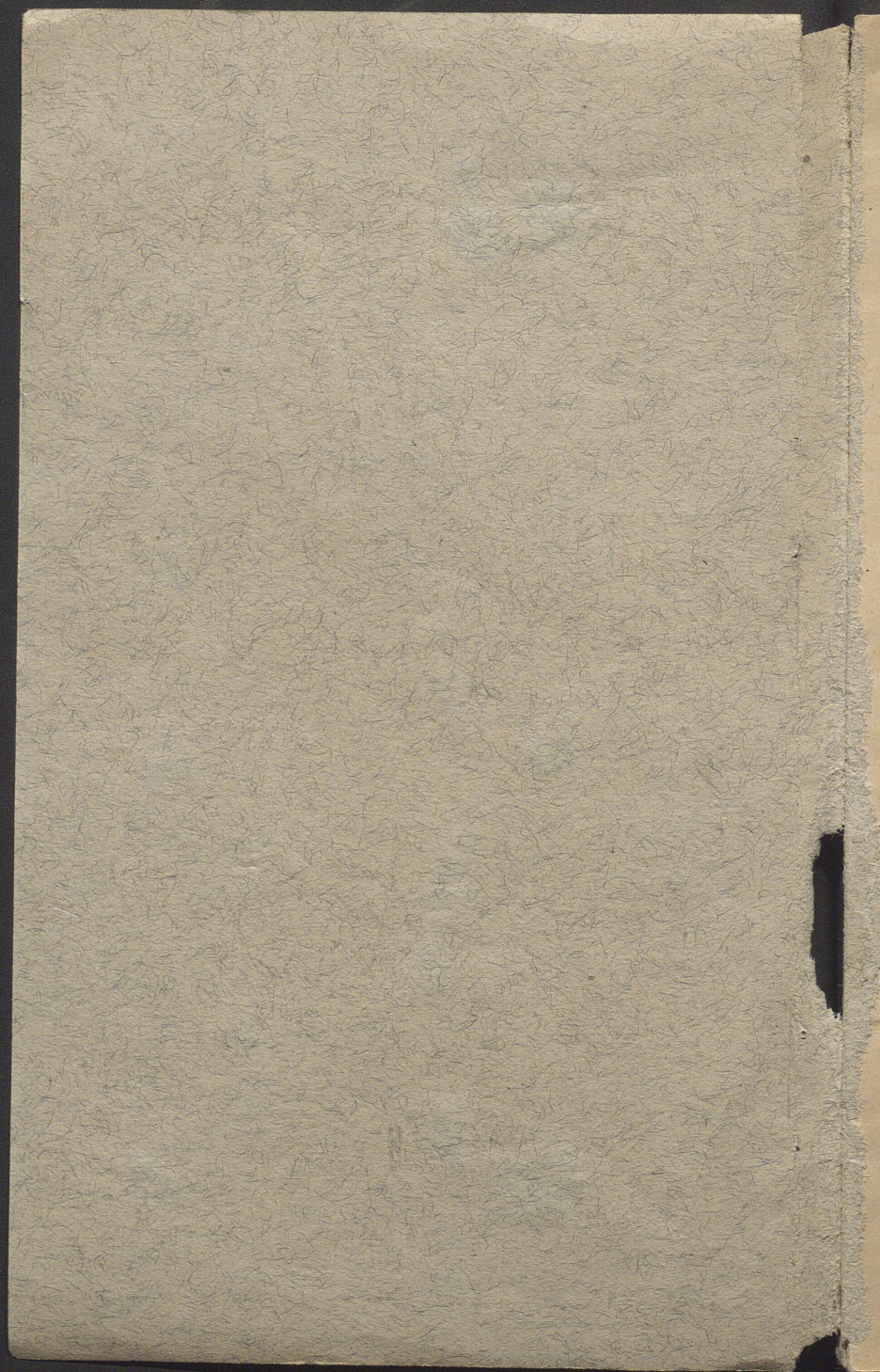
547. 552
В. Віднов.

Дослідження церковної історії в
православних країнах.

Відбитка
із журналу
„Духовний Сіач“

Кремівськ, 1931.

...дом автора.

В. Відноб.

Дослідження церковної історії в
православних країнах.

Відбитка
з журналу
„Духовний Сіяч“

Кремінець, 1931.
Накладом автора.

Odbito w drukarni
W. C W I K A
w Krzemień-
cu na Wo-
łyniu.

I. 547. 552

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001007934382

Дослідження церковної історії в православних країнах*).

Православний греко-слов'янський світ значно відстав у культурному відношенні від західної Європи: географічне положення його та історичні обставини довго ізольовували його від культурних осередків заходу й позбавляли можливості користуватися надбаннями європейської науки та знання. Довгий час православному сході доводилося задовольнятися тими знаннями, що мала стара Візантія у часи свого найвищого духового розвитку, витвори ж гуманізму та часів реформації ширилися серед греків та православних слов'ян досить мляво, чому в великій мірі спричинялася занадто велика обмеженість чи правдивіше сказати, повна відсутність у православних народів шкіл. Серед православних країн потреби й поволі виступає Україна (колись Русь), яка, завдяки своїй належності до Польсько-Литовської держави, легко піддається науковим і культурним впливам, що панували в Західній Європі. Зрозуміло, що через те Україна довгий час займає серед православного слов'янства тих часів першорядне серед інших становище. З кінця XVI ст. вона вкривається значною сіткою братських шкіл, які ширять освіту серед „руського“, себто українського і білоруського народу: а серед цих шкіл, завдяки енергії та завзяттю митрополита Петра Могили, придбала найбільше значіння Київська школа—Київо-Могилянський колегіум, пізніше — Академія. Зазначена

*) Український текст прочитаної по-польському вступної лекції на Studium Teologii Prawosławnej при Варшавському Університеті; прочитано 1-го березня 1929 р. в актовій залі Університету.

школа на протязі XVII й XVIII століть, піддержуючи постійні звязки з польськими (Замостя, Краків) та Західньоєвропейськими науковими осередками (Оломуц, Прага, Рим, Париж, Страсбург, Гале, Гейдельберг, Крелевець та інш.), мала великі впливи на болгарів і сербів, мунтян і особливо росіян. Представники зазначених народів в'їзять в Київській школі, несуть звідци знання до своїх рідних країв й по її зразку заснують школи у себе дома. Виключно великий вплив Київська школа мала на Московщину. Вже в 1682 р. у Москві по зразку київо-могилянського колеґіума було засновано слов'яно-греко-латинську академію. Але ж особливо сильним вплив Київа на Москву стає з часів Петра I, який призначає на всі російські катедри єпископами українців з походження й учнів київської школи. Виданий тим же Петром I в 1721 році „Духовний Реглямент“, яким керувалася російська православна церква аж до 1917 р., зобов'язував усіх російських єрархів засновувати, для виховання кандидатів священства, т. зв. архієрейські школи. Всі ці школи своєю організацією, програмою й педагогічними засобами більш-менш відповідали своєму прототипові—київській школі. Шляхом поступових змін з усіх цих шкіл виробилися на початку XIX ст. академії, як вищі богословські школи, й семінарії—середні богословські школи в Росії. Завдяки цим школам, особливо академіям, в Росії й культивувався богословська наука. Політичне значіння Росії, її впливи на близькому Сході підвищувало значіння цієї богословської науки для цілого православного Сходу— не тільки для слов'ян, а й для греків, сербів, румунів. Серед учнів російських семінарій і студентів академії ми бачимо в XIX ст. чимало православних греків, арабів, сербів, болгарів, румунів. Значіння російських богословських шкіл не зменшилося й з одкриттям богословського факультету в Афінському університеті 1837 р. та богословських шкіл на острові Халкі, в Єрусалимі та в інших місцях. Ввесь час переважно російська богословська наука репрезентувала східне

православ'є.

Не час і не місце зясовувати розвиток та зміст православно-богословської науки в XVI—XX ст. в порівнанні з богослов'єм римо-латинським та протестантським. Зупинимося лише на становищі в цій богословській науці історії церкви. Наперед зазначимо, що історія церкви православних народів розроблена слабо. Навіть російської церковно-історичної науки, що до її змісту та якості, не можна рівнати з німецькою, англійською, французькою. Професор Алексій Лебедев ставить її нижче італійської та шведсько-норвежської¹⁾.

Головна причина слабого порівнююче розвитку церковно-історичної науки в православних країнах в першу чергу пояснюється тим, що самостійне значіння, в ряду інших богословських дисциплін, церковна історія придбала дуже пізно: можна сказати тільки в XIX ст.; до того ж часу вона або зовсім не викладалася, або викладалася спільно з історією загальною. В XVII ст. вихованці київської школи користувалися даними церковної історії тільки як підсобним матеріалом при викладах головних наук— риторики, філософії та богослов'я, й при цьому не одрізняли загальної (світської) історії від історії церкви. Виразним прикладом цього являється відомий «Синописис» Іннокентія Гізеля, що мав сильний вплив на розвиток історії Росії: тут події церковно-історичні тісно сплітаються з явищами життя державно-політичного. Те ж саме робили й інші представники київської школи того віку. Цілком побічне, другорядне значіння церковній історії надає й Феофан Прокопович, один з найвидатніших українських учених першої половини XVIII ст. Складаючи для Петра I згаданий вище „Духовний Реглямент», він дає в ньому вказівки відносно організації „архієрейських" шкіл та викладів у таких школах. Тут історія церковна не відрізняється від цивільної, а зливається з останньою й не має самостійного значіння, а разом з географією додається до граматики. Прокопович каже, що свої виклади

¹⁾ Богосл. Вѣст., 1895, № 11, 289.

граматики учитель повинен оживлювати прикладами з історії: учні охотніше вчитимуть мову, коли невеселе студіювання мов буде сполучено з таким веселим пізнанням світу та минулих світових подій¹⁾).

Природньо, що при таких поглядах історія церкви не могла мати самостійного значіння й не викликала особливого до себе інтересу; алеж нею все-таки не нехтували, й у другій половині XVIII в. інтерес до неї зростає. Так, відомий церковний діяч Платон Левшін, пізніше митрополит московський, в 60-х і 70-х роках вводить у підлеглій йому Трсїцькій семінарії виклади церковної й світської історії, алеж виклади ці необовязкові для всіх учнів, а тільки для охочих, для тих, хто з власної волі буде їх слухати. Та охочих було мало. Виклади одбувалися незадовольняюче, й Платон не раз повторював своє розпорядження що до викладів історії. В інших семінаріях теж петрохи починають звертати увагу на церковну історію й знайомляться з нею. В Катеринославській, наприклад, семінарії, з 1787 року заведено було в богословському класі по середам, після лекцій, тобто по обіді „изъяснять церковную исторію ветхого и нового завѣта или по Тангеймовой, или по другимъ книгамъ“²⁾). Так в деяких школах почали викладати церковну історію, але ж повна відсутність своїх власних науково написаних книг і підручників примушували викладачів користуватися писаними латинською мовою німецькими (протестантськими) виданнями. Звичайно, їх „изъясняли“, себто читали й тлумачили, перекладаючи на мову російську. Таке положення справи в значній мірі зменшувало в учнів інтерес до нашої науки.

У 90-х роках XVIII ст. вища церковна влада в Росії виявляє досить помітну тенденцію надати одноманітність всім академіям і семінаріям, які до того часу мали деякі індивідуальні риси. Зазначена тенденція виявлялася між іншим і в виданні однакових інструкцій та розподілів предметів

1) „Дух. Регл., СПб. 1820“, стор. 64 66.

2) Бѣдновъ В. Документы, относящ. къ исторіи Екатеринослав. семинари, стр. 18.

у школах. Синодальним наказом 1799 р на богословських відділах академій та семинарій заведено було й викладання церковної історії, правда, в досить обмежених розмірах¹.) Тоді її було зараховано до так званих „екстраординарних“, себто другорядних, предметів, які слухали лише охочі (тоді як „ординарні“ предмети були обов'язкові для всіх слухачів) Все-таки цим наказом було підвищено значіння церковної історії. Для викладів необхідно було мати свої підручники, бо поширені до того часу протестантські праці не задовільняли потреб шкільних і наукових; необхідно було мати книги, які б цілком відповідали духові й інтересам православ'я. Першою спробою дати таку загальну церковну історію була праця Тверського архієпископа (колишнього професора Троїцької семинарії) Мефодія Смірнова (†1815 р.) Її написано латинською мовою, бо тоді ще в семинаріях та академіях латинська мова стояла міцно. З цієї праці було видруковано в 1805 р. тільки першу частину під заголовком: «Liber historicus de rebus in primitiva sive trium primorum et quarti ineunt's saeculorum ecclesia Christiana... 1805, in 4-o» (в Москві). Liber historicus охоплює перші три століття християнської церкви. Але ж то праця не оригінальна: написано її по чужоземним, західно-європейським зразкам з додатком значного полемічного елементу проти протестантських істориків. Пізніші дослідувачі всю вартість праці Мефодія Смірнова бачать лише в тому, що вона є першим зразком наукового розроблення церковної історії православним богословом, з наукового ж погляду роблять багато закидів і ставлять її невисоко. Завдяки схематичності викладу та відсутності належної повноти. Хоч її було в тому ж таки 1805 році зроблено підручником для семинарій і академій, але ж другим виданням вона не виходила, й не було спроби перекласти її на російську мову.

На початку ж XIX ст. бачимо й першу спробу дати систематичну історію місцевої, російської

¹) Богосл. Вѣст., 1895, № 11, 229—вимоги митрополита Платона.

церкви. Згаданий вище митрополит Платон видає в 1805 році свою працю: „Краткая церковная російская исторія“ в двох частинах. Це перший зразок систематичного оброблення історії російської церкви. В ньому ми бачимо чимало позитивних явищ. Один з пізніших критиків (проф. П. Знаменський) вважає історію Платона за працю „рідку по талановитости, повну багатством фактів, влучних зауважень та серйозної критики“. Видатний історик В. Соловйов про цю працю Платона висловлюється так: „Хотя митрополитъ Платонъ занялся своимъ трудомъ въ преклонной старости, 68 лѣтъ, но запечатлѣлъ свое сочиненіе печатью могучего, юнаго таланта“.¹⁾

В 1814 р. було видано новий статут для академій та семинарій, що поставив церковну історію в кращі умови, ніж було раніше. Її наказано було викладати в години дообідні (в академіях) на протязі третього й четвертого років навчання. Завдяки новим вимогам щодо церковної історії, в 1817 році з'явився перший в російській мові підручник загальної церковної історії під заголовком: „Начертаніе церковной исторіи отъ библейскихъ временъ до XVIII вѣка“ СПб (в 2 томах). Праця належала Інокентію Смірнову († 1819 р.), професорові Петербурзької академії, й містила в собі ті лекції, які він викладав в академії. На самостійність це „Начертаніе“ не могло претендувати, бо його складено на підставі праць двох німецьких протестантських істориків: Шпонгейма (кінець XVII ст.) і Вейсмана (початок XVIII), отже праць, які були вже занадто старими. Найбільше бере з Вейсмана — не тільки уривки, а навіть і розподіл. Критичного відношення до свого джерела Інокентій Смірнов виявляє настільки мало, що іноді повторює їх твердження щодо деяких старохристиянських письменників, твердження, які суперечать православним поглядам. В науковому відношенні книга Інокентія Смірнова стоїть нижче праці Ме-

¹⁾ „Христ. Чтеніе“, 1903 р., VI, 914-915 (стаття А. Карташова).

фодія Смірнова. Але ж, вважаючи на те, що „Чертаніє“ охоплювало церковні події од початку християнства до XVIII ст. й довгий час було єдиною історією церкви на російській землі, то воно на протязі 50 літ являлося підручником для академії і семинарій; тому то воно кілька разів перевидавалося, при чому робилися деякі незначні зміни та доповнення.

З деякими змінами статут „духовних шкіл“ 1814 року проіснував більше 50 літ. За цей час церковно-історична наука в Росії зробила помітний поступ. Зявилося кілька видатних професорів, що дали зразки своїх історичних праць. До них треба однести таких вчених, як архієпископ Філарет Гумилевський († 1866 р.), єпископ Порфирій Успенський († 1885 р.), Іван Чельцов († 1878 р.), Олександр Вас. Горський († 1875 р.) та інш. Філарет Гумилевський залишив по собі „Історію руской церкви“ (ч. ч. I-V, 1847-1848 рр.) „Историческое учение объ отцахъ церкви“, історично-статистичні описи єпархій Харківської та Чернігівської; з них деякі праці й досі не втратили свого значіння. Порфирій Успенський дав декілько оригінальних праць з історії православного Сходу, з яких особливо цінною являється трьохтомова „Історія Афона“. Професор Петербурзької академії Іван Чельцов тридцять літ викладав церковну історію й визначався своєю вченістю. З читаного ним курсу він випустив тільки початок— „Історія християнської церкви“ (т. I, СПб, 1861), де подано відомости про походження церкви, часи апостольські та деякі події II і III століть. Далі першого тому Чельцов не пішов, хоч збірився дати огляд всього того, що зроблено в області церковної історії на протязі першої половини XIX в. як на Заході, так і в Росії. Праця проф. Чельцова написана під сильним впливом німецько-протестантського історика церкви Іогана Августа Неандера (1789-1850 р.) Професор а потім і ректор Московської академії протоверей Олександр Горський, хоч і залишив по собі небагато праць історичного змісту, але ж мав, завдяки своїй видатній ерудиції,

великий вплив на розвиток історичної науки в Московській академії.

Були тоді ще й інші робітники на церковно-історичному полі, як от Євгеній Болховітинов, митрополит Київський († 1837 р.), з праць якого „Описание Кіево-Сфійского Собора“ (Київ, 1825р.) ще й зараз не втратила свого значіння. В цю ж добу розпочав свою науково-історичну діяльність і Макарій Булгаков († 1882 р.) Але ж взагалі кажучи, поступ церковно історичного знання за той час був слабим. Тому спричинялися невисокий загально-культурний рівень російського громадянства, обмеженість, мало не повна відсутність можливості надрукувати яку б то ні було розвідку та того часний звичай духовної журналістики надавати церковно-історичним статтям не стільки науковий характер, скільки „назидательность“ для читачів. Найбільші перешкоди для розвитку нашої науки ставила суворая цензура, яка душила всяку більшменш свіжу думку й не рахувалася навіть з високим положенням автора. Од неї доводилося терпіти й Київському митрополитові Євгенію Болховітинову, хоч той і сам був дуже обережним у своїх твердженнях. Завдяки тій же цензурі багато втратила й „Исторія русской церкви“ архієпископа Філарета Гумилевського.

Далеко більш сприятливі умови для розроблення церковної історії створилися в 60 х роках XIX ст., коли було введено в університетах устав 1863 р., а в духовних академіях—устав 1869 р. Університетський устав 1863 р. серед предметів історично-філологічного факультету вводив і церковну історію, для якої призначено було окрему кафедру. З того часу шість російських університетів (аж до часів большевицьких) мають в складі своїх професорів і викладачів церковної історії, серед яких були й визначені наукові сили. В духовних академіях устав 1869 р. церковній історії надає о стільки поважне значіння, що, поруч з відділами богословським та церковно-практичним, в академіях було утворено й церковно-історичний відділ, де викладалися: біблійна історія,

стародавня церковна історія, нова церковна історія, російська церковна історія та історія російського розкола й сектанства. Завдяки цьому почалася спеціалізація церковно-історичного знання, з'явилося в друку чимало прекрасних докторських і магістерських дисертацій з галузі нашої науки, а на сторінках періодичної преси, особливо духовної, що значно зросла в порівнанні з першою половиною XIX стол., якщо до кількості, так і до якості,—значна кількість наукових та науково-популярних статей церковно-історичного змісту.

І університетський устав 1863 р., і устав духовних академій 1869 р. проіснували недовго: 1884 року і в університетах, і в академіях було заведено нові устави, що сильно змінили життя високих шкіл, але ж положення церковної історії від цього не погіршало: вона зберегла своє положення й значіння, а в академіях навіть ніби то підвищила їх. По уставу 1869 р. в академіях існувала тільки степень магістра церковної історії, доктора ж не було, бо, незалежно від фаху й змісту праці, академія мала бдну тільки степень доктора богословія; устав же 1884 р. дозволяв академії надавати за відповідні праці не тільки доктора богословія, а й церковної історії. Хоч в університеті було заведено церковну історію, але ж потрібні для досягнення тої катедри наукові степені магістра та доктора могли давати тільки духовні академії. Тому то часто бачимо приклади того, що одна й та ж особа викладає і в академії, і в університеті (в Казані проф. Ф. Курганов, в Києві—А. Ф. Тернавський, С. Т. Голубев, в Москві—А. Лебедев).

Найбільший успіх мало розроблення історії „отечественной“, себто російської церкви (з українсько-білоруською включно). Особливий, так би мовити, підвищений інтерес до свого рідного, значна кількість джерел, й легка, відносно кажучи, доступність їх сприяють переважному дослідженню історії російської церкви та збагаченню присвяченої їй наукової літератури. З наукових діячів в першу чергу треба згадати Макарія Булакова та св. Голубинського, як найбільш видат-

них дослідувачів. Перший з них—спочатку професор Київської й Петербурзької академій, а потім видатний єрарх (змер 1882 р. московським митрополитом) залишив два чадцяти томову „Історію русской церкви“, яку він довів до 70-х років XVII ст. Праця цілком самостійна, написана на підставі оригінальних, ґрунтовно досліджених джерел з певним критичним відношенням до них. Томи I—IV й IX—XII мають безпосереднє відношення до тої української та білоруської території, що зараз входить до складу Речі Посполитої Польської. Коли перші томи, що вийшли в рр. 1850—60, необхідно зараз визнати застарілими, то послідні чотири ще й досі не втратили своєї наукової вартости. Труд митрополита Макарія Булакова настільки важний, що пізніші дослідувачі примушені йти за ним навіть тоді й там, коли й де вони, не погоджуючися з ним, роблять видатному вченому ріжні закиди (див, напр., V том історії України М. Грушевського в розділі про церкву).

Ще більше ніж митрополит Макарій дає професор Московської академії Єв. Голубинський (1834—1912) у своїй монументальній „Історії русской церкви“, що міститься в двох величезних томах і доведена до кінця XVI століття. Особливо цікавим треба вважати перший том (вийшов 1880 р.), присвячений „добі монгольській“. Славний історик притягає багатий ріжноманітний історичний матеріал, піддає його незвичайно об'єктивній критиці та гострому аналізу, а потім переходить до творчо-синтетичної роботи, використовуючи в першу чергу безсумнівні історичні відомости; в тих випадках, коли останніх нема, звертається до аналогій з життя церкви візантійської, або західне-Римської. „Історія русской церкви“ Голубинського має визначні наукові риси, виявляє сильний критичний талант ученого; вона мала сильний вплив на дальше розроблення російської церковної історії. З інших праць Єв. Голубинського згадаємо ще про його „Історію канонизації святихъ въ русской церкви“ та „Краткій очеркъ історіи православныхъ церквей болгарской, сербской й ру-

мынской" (1871 р.). Праці Голубинського викликали неприхильне до себе відношення церковно-офіційальних кол і зустрічали великі перешкоди з боку цензури. Так, в 1867 р. ним було написано розвідку: „Константинъ и Меѳодій, апостоли славянъ“. За цю працю Голубинський одержав в 1869 р., на підставі рецензії академіка Срезневського, повну Уваровську премію, але ж тодішня цензура друкувати її не дозволила, й вона так і залишилася не надрукованою¹⁾. Коли в 1880 році московська духовна академія просила Синод затвердити Голубинського доктором богословія за першу половину I тому „Исторіи русской церкви“, то Синод затвердив представлення академії лише тому, що в оборону Голубинського виступив рішуче митрополит Макарій Булгаков²⁾. Цензура не дозволила помістити на сторінках „Православнаго Обозрѣнія“ розвідки: „Къ нашей полемикѣ съ старообрядцами“. Коли ж він видрукував її на сторінках „Богословскаго Вѣстника“ (орган Московської духовної академії, 1892 р. № 4) і збирався видати її окремою книжкою, то цензура не дозволила це зробити³⁾. Другого тому своєї „Исторіи русской церкви“ Голубинський не міг друкувати навіть на сторінках „Богословскаго Вѣстника“: спроба містити тут уривки цієї історії викликала заяву з боку ректорів Московської академії, що публікації Голубинського спричиняться закриттю академічного журналу⁴⁾. Тільки в 1900 році „Чтенія въ общ. истор. и древностей російськихъ...“ надрукували першу половину II тому „Исторіи русской церкви“. Завдяки цьому тодішній оберпрокурор Синоду К. Побідносцев узяв Голубинського під свою оборону й тим самим спричинився появі нових праць Голубинського й передруку старих. Друга половина II тому „Исторіи русской церкви“ вийшла тільки в 1918 р. на сторінках тих же „Чтеній“ московського історичного товариства.

1) Журн. Мин. Нар. Просв., 1912 р., май, „Соврем. Лѣтоп.“, 24—25.

2) Ibid., 26.

3) Ibid., 30.

4) Ibid., 29—30.

За такими видатними дослідувачами історії російської церкви як Макарій Булгаков та єв. Голубинський йдуть П. Знаменський, Ів. Малишевський, Ст. Голубев, Ф. Тітов, В. Харлампович та інш. П. Знаменський (+ 1916 р.), професор Казанської духовної академії, дав кілька прекрасних монографій, присвячених історії духовної школи в Росії, побуту низчого духовенства та зразково складений підручник історії російської церкви. Останній од 1870 р. вживався в духовних семінаріях, з деякими змінами, аж до часів революції.

Професор Київської духовної академії Іван Малишевський (+ 1897 р.) дав низку розвідок про стародавні часи російсько-української церкви та про взаємовідносини її з православно-грецьким Сходом. Учень Малишевського Ст. Голубев вславився своїми цінними працями з історії української церкви XVII—XVIII вв; серед них найвидатніше місце належить капітальній, зразково-науковій монографії: „Петръ Могила и его сподвижники“ (т. I, 1883 р.; т. II, — 1898). Другий учень Малишевського, протоєрей Ф. Тітов, професор Київської духовної академії (тепер Білградського університету), збагатив історичну науку сотнями розвідок, монографій і збірниками матеріалів, а для своїх праць він використовував різні архіви—російські і польські. Ввесь час він був найпродуктивнішим дослідувачем минулого української церкви. Поруч з оригінальними своїми дослідженнями проф. Тітов на сторінках „Трудовъ Кіевской Духовной Академіи“ та „Чтеній въ истор. общ. Нестора Лѣтописца“ змістив численну кількість солідних, зразкових рецензій на різноманітні публікації церковно-історичного змісту. Малишевський і Тітов спричинилися появленню довгої низки магістерських та кандидатських дисертацій, які писали їх слухачі з ініціативи й під керівництвом своїх учителів. Темою цих дисертацій завжди являються особи, події та явища з історії української церкви.

Над дослідженням останньої чимало працювали й представники Петербурзької Духовної академії: М. Коялович, Іл. Чистович, П. Жукович. З

них перший найбільше досліджував взаємовідносини між православною та уніятською церквами на території Білої Русі та України. Чистович дав спробу систематичної історії „Западно-русской церкви“ (т. I—1882; т. II—1883 р.), а Пл. Жукович — прекрасний огляд церковно-історичних подій часів Сигизмунда III, під заголовком: „Сеймовая борьба западно-русского дворянства съ церковною униєю“.

Учень П. Жуковича, професор Казанського університету К. Харлампович подав ґрунтовно-досліджену історію шкільної справи на Україні і Білій Русі в XVI—XVII вв. та огляд церковних і культурних впливів України на Московщину в XVII—XVIII вв.

Список дослідувачів, що розроблювали минуле російської (а в значній мірі й української) церкви в кінці XIX і на початку XX ст. можна б було значно збільшити, але ж і сказаного вистачає для уявлення собі того, наскільки широко й продуктивно провадилася справа розроблення історії церкви „отечественной“ (українсько-російської). Значно слабше йшло розроблення історії загально-церковної. Вона розроблювалася переважно професорами духовних академій, де загальна історія мала окрему катедру, професори ж в університетах більше уваги оддавали церкві російській (напр., Ал. С. Лебедєв у Харківському; К. В. Харлампович у Казанському, по части А. П. Доброклонський в Новоросійському та інш.). З тих університетських професорів, що працювали в області загально-церковної історії, треба згадати протосєрея А. Іванцова (Московський університет †1894 р.), та Ф. Терновського (†1884 р.). Наукова діяльність Іванцова знайшла собі дуже прихильну оцінку з боку його учнів—проф. М. Кареліна та Серг. Трубецького¹⁾. Як учений проф. Іванцов користувався високою повагою. Що до Ф. Терновського, то йому довелося в Київській духовній академії викладати історію Росії, а в університеті—церковну. Наслідком його викладів церковної історії в університеті було два друкованих курси:

¹⁾ „Вопросы Филологии и Психологии“ 1895 р., кн. 2

1) „Три первые вѣка христіанства“ (вісімнадцять
никладів, складених переважно по Гізелеру й Го-
генбахові) і 2) „Греко-восточная церковь въ пері-
одъ восточныхъ соборовъ“. Обидва курси складе-
но за німецькими протестантськими зразками і під
сильним їх впливом. Тому що ці виклади Тернов-
ського не відповідали традиційним поглядам, по-
ширеним серед російських кол, то на долю їх ав-
тора випало чимало неприємностей, що мали для
нього сумні наслідки. Один з високих урядовців
міністерства внутрішніх справ Виродинов (автор
3-х томової історії міністерства внутрішніх справ,
вийшла 1857 р.) розпочав похід проти нашого
професора за не православне трактування церков-
но-історичних подій, наслідком чого було звіль-
нення, з наказу синодального обер-прокурора К.
Побідоносцева, Терновського із складу професорів
Духовної Академії (в 1883 р.). Тодішній міністр
освіти Д. Деянов збірився скинути Тернавського з
посади професора університету, але ж передчасна
смерть ученого попередила цю нову кару (1884).

З професорів духовних академії, які працю-
вали на полі загальної церковно-історичної науки,
на першому місці необхідно згадати Ол. П. Лебе-
дева (в 1870—1895 рр. в Московській академії, а
потім у Московському університеті, † 1908 р.). Він
працював над історією церкви загальної й візан-
тійської. Перші три віки христіанства (доба його
переслідування з боку язичества), часи вселенських
соборів і становище греко-візантійської церкви
на прикінці середніх віків та під владою турків в
XV—XIX ст.— оце теми й предмет головніших йо-
го історичних праць, писаних на підставі перших
джерел й першорядної з наукового погляду ні-
мецької літератури. Ол. Лебедев залишив по собі
велику наукову спадщину, підготовив не мало ви-
значних працюючників на історичному полі (про-
фесор А. Спаський, Ів. Андреев та инш.) й кори-
стувався цілком заслуженою повагою. Деякі праці
проф. Лебедева мають важне значіння й не ско-
ро ще втратять його, як от „Історіографія“, що
подає докладний огляд джерел та церковно-істо-

ричної літератури на різних мовах, од IV ст. до початку XX. Ще вище стоять його праці по історії вселенських соборів.¹⁾

Не мало попрацював на полі загально-церковної історії й професор Казанської духовної академії (й університету) Ф. Курганов († 1920 р.), що в своїх дослідях найчастіше торкається взаємовідносин між церквою й державною владою в історії Візантії та Західньої Європи. Тут він виявляє визначний критичний талант, доходючи іноді до ригоризму. З новіших часів Курганов досліджував історію православної церкви в Румунії та історію церкви в Грецькому королівстві.

Київська духовна Академія в кінці XIX ст. мала теж визначного дослідувача загальної церковної історії в особі професора Мих. Георг. Ковальницького (пізніше архієпископ Дмитрій, що вмер в Одесі в 1912 р.); його змістовні, прекрасно оброблені виклади, написані своєрідною виразною мовою, зразково обробленою, робили сильне враження на слухачів. Виклади його вважалися одними з найкращих в академії; вони були під впливом Неандера. На жаль Ковальницький писав надзвичайно мало, а тому його науково-літературна спадщина дуже невелика.

Найвидатнішим представником церковно-історичної науки в Росії на прикінці XIX ст. треба визнати Василя Болотова, професора Петербурзької духовної академії (1853—1900 рр.) Ця особа мала феноменальну пам'ять, добре володіла як класичними, так і сучасними європейськими мовами, знала мови сирійську й коптську, виявляла надзвичайну енергію та працездатність, імпонувала своїм різноманітним знанням. Товариші студентських часів В. В. Болотова та його слухачі одностайно свідчать про те, яка це була видатна наукова сила. Магістерська його дисертація: «Учення Оригена о св. Тройцѣ» (1878 р.) звернула на себе

¹⁾ Про наукову діяльність А. П. Лебедева дивись: 1) Спаскій, А.— «Профессоръ А. П. Лебедевъ»—«Богослов. Вѣстникъ» 1908 р., № 9, 103—141; № 10, 298—326; № 11, 455—486. 2) Андреевъ И.— «А. П. Лебедевъ (некрологъ)»—«Жур. Мин. Народ. Просв.», 1908 р., № 10, 56—73.

увагу російських богословів, а один з рецензентів зазначеної праці Болотова заявляє, що цей твір дає авторів підставу бути не магістром, а доктором. Болотов любив розроблювати теми, мало відомі в науці, і тому він працював над історією церкви старо-єгипетської, ефіопської, сиро-халдейської, наслідком чого бачимо ряд розвідок його, присвячених зазначеним церквам. Од Болотова залишився писаний курс його викладів, який вже по смерті вченого було видано Петербурзькою духовною Академією (чч. I—IV, 1907—1913 pp.) під редакцією його учня, наступника Болотова по катедрі, професора А. Бриліянова. Науково-літературна спадщина у Болотова порівнюючи немала; кожна з його праць в науковому відношенні має величезну вартість і збагачує скарбницю церковно-історичного знання¹⁾

Загальній церковній історії присвячувало не мало часу та уваги багато й тих осіб, які не працювали у високих школах. Було видрукувано не мало кандидатських і магістерських дисертацій, що торкалися різних сторін минулого церкви, Сходу або Заходу. Деякі особи все своє життя отдавали дослідженню загально-церковної історії. До них треба віднести єпископа Арсенія Івщенка († 16 лютого 1903 р.); серед його праць, що містилися по різних періодичних виданнях, на першому місці йде „Лѣтопись церковныхъ событій“ (вид. 3-тє, 1900 р.).

Зі сказаного вже видно, що церковно-історична література на російській мові досить численна. Але ж розроблення загальної церковної історії російськими богословами завжди йшло під сильним впливом німецьких протестантів, й проводилось часто серед несприятливих обставин, а тому — що до якості своєї — ці церковно-історичні праці викликали незадоволення деяких російських істориків, як наприклад проф. А. П. Лебедев був не

¹⁾ З того, що писано про В. В. Болотова, зазначаємо: 1) Жуковичъ П.— „Памяти проф. В. В. Болотова“ в збірнику „Вѣнокъ на могилу. Вас. Вас. Болотова“. СПб., 1900, стр. 9—21.— 2) „Богословская Энциклопедія“ А. Лопухина, т. II, СПб., 1901, колл. 930—936.— 3) Анатолій, архим. (Грисюк).

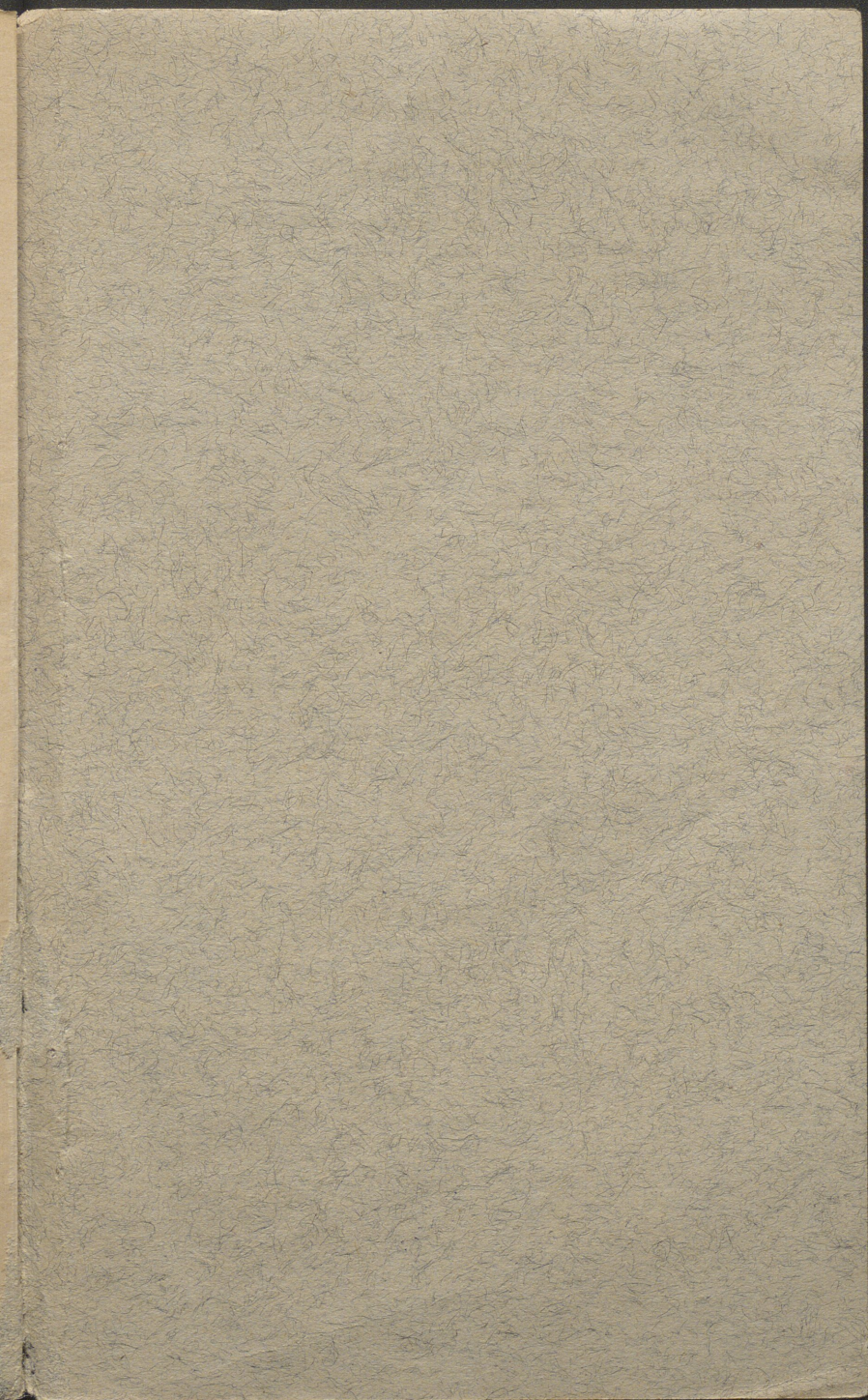
дуже то високої думки про стан церковно-історичної науки в Росії. Але ж становище нашої науки в інших православних народів було непорівняно нижче, ніж в Росії. Румуни, болгари, серби, православні українці Буковини починають розроблювати церковну історію власне тільки з половини XIX ст. й переважно досліджують минуле своєї національної церкви, присвячуючи їй поодинокі розвідки та публікуючи історичні матеріяли. Загальній церковній історії присвячено виключно загальні шкільні курси.

Тільки греки в цьому відношенню роблять виняток. Політична боротьба їх з турками, порівнююче ранне утворення богословського факультету в Афінах (1837 р.) та гострі національні конфлікти з болгарами викликають серед греків особливий інтерес до минулого своєї церкви. На протязі XIX і біжучого століття зявилося на грецькій мові не мала низка поодиноких, нерідко багатомових, розвідок та журнальних статей, присвячених минулому грецької церкви; опубліковано й немало історичних документів, що освітлюють різні сторони минулого грецьких церков. З грецьких дослідувачів, що розроблювали церковну історію, треба згадати архимандрита Андроника Димитракопуло († 1872 р.), Константина Сата (Σατα), Діомида Киріака, архим. Стефана Гієнопуло, Мануїла Гедєона. Вони дали не малу кількість праць церковно-історичного змісту, що мають загальне значіння. Згадаймо хоч би трьох-томову церковну історію професора Афіньського університету Діомида Киріака (Афіни, 1898 р. т. т. I—III) або «Патріархика піракес» хартофілакса Константинопольської патріархії Мануїла Гедєона, що дав збірку критично-біографічних нарисів про представників грецької єрархії. Освітлювали різні події церковно-історичного життя й такі дослідувачі як С. Трикупіс—історик грецького повстання 20-х років XIX ст., Конст. Кумас, Епомінонд Киріакідис—автор праці. «Історія сінхронон еллінізму» т. т. I, II, Афіни, 1892 р.), Павло Каролідис—професор Афіньського університету і автор історії XIX ст.

(Афіни, 1892 р.),— Тр. Еванхелідис— автор історії османських турків (1281—1894 рр.) та їх панування над християнськими народами. Взагалі ж дослідувачі греки переважно розроблюють минуле своїх грецьких церков. Загальна ж церковна історія і в них слабше розроблена, а ніж в російській науці.

З одкриттям Studjum Teologii Prawosławnej при Варшавському державному університеті розпочалося розроблення православної богословської науки і в Польщі. Серед інших богословських дисциплін знаходиться й загально-церковна історія, що буде предметом моїх викладів.

poz. 5019/31

roz. 1698/2

19 MAJ 1931

Krzemieniec, druk. W. Cwika.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001007934382